

Šeimų socialinės atskirties teritorinė sklaida Lietuvoje

Marytė Dumbliauskienė,

Sigita Braukylaitė

Vilniaus universitetas

M. K. Čiurlionio g. 21/27, LT-03101

El. paštas: maryte.dumbliauskiene@gf.vu.lt;

sigita.braukylaite@gf.stud.vu.lt

Dumbliauskienė M., Braukylaitė S. Šeimų socialinės atskirties teritorinė sklaida Lietuvoje. *Geografija*. 2010. T. 46 (Nr. 1–2). ISSN 1392–1096.

Pastaraisiais dešimtmečiais itin sparti socialinių ir ekonominių sąlygų transformacija daro didelę įtaką šeimos instituto kaitai bei šeimos socialinės atskirties formavimuisi. Straipsnyje aptariama šeimos ir jos socialinės atskirties sampratos problema, apibendrinamos ir įvardijamos socialinę šeimų atskirtį lemiančios priežastys bei socialinę šeimų aprėptį skatinantys veiksniai. Plačiau analizuojama teritorinė sklaida pagal šeimų socialinę atskirtį apibūdinančių rodiklių-indikatorių (socialinės rizikos šeimų ir jų vaikų, daugia-vaikių šeimų, vaikus globojančių šeimų ir globojamų vaikų) reikšmes 2008 m. Pateikiamas kompleksinis šeimų socialinės atskirties vertinimas Lietuvoje – išskiriami probleminiai arealai, kurie sąlyginai atspindi šeimų socialinės atskirties dydį ir sklaidą.

Raktažodžiai: socialinė geografija, socialinė atskirtis, šeima, socialinė integracija

ĮVADAS

Visuomenės diferenciacija yra senas reiškinys, todėl atskirtųjų buvo visais laikais, tačiau tik pastaraisiais dešimtmečiais socialinė atskirtis įgavo ir vis dar įgauna didesnę masę ir formas.

Dėl visuomenės poliarizacijos ir socialinių bei ekonominių sąlygų kaitos Lietuvoje tam tikros žmonių grupės pasijuto nesaugiai ir nesugebėjo prisitaikyti prie greitai besikeičiančio gyvenimo tempo ir sąlygų, todėl tapo visiškai arba iš dalies socialiai atskirtos. Viena iš socialinių grupių, kurioje vyksta asmenybės socializacija ir žmogaus veikla, yra šeima, laikoma bendruomenės egzistavimo pagrindu, arba visuomenės ląstele.

Mokslinė diskusija apie socialinę atskirtį Vakarų mokslinėje literatūroje pradėta XX a. 6-ajame ir 7-ajame dešimtmetyje, o pirmą kartą buvo paminėta 1974 metais. Europos Komisija socialinės atskirties sąvoką įteisino 1989 m., ir tik tada ją pradėta plačiai vartoti visoje Europos Sąjungoje bei Jungtinėse Amerikos valstijose.

Užsienio mokslininkų veikaluose randame įvairių socialinės atskirties reiškinio sampratos traktuočių ir požiūrių (Dahrendorf, 1996; Jordan, 1996; Littlewood, Herkommer, 1999; Kocai 2004), kituose darbuose nagrinėjamos priežastys, lemiančios sėkmingą šeimų, turinčių vaikų su negalia, adaptavimąsi visuomenėje (Kazak, Marvin, 1984), domimasi šeimų socialinių ryšių tinklais, šeimos gyvenimo filosofija (Kazak, Marvin, 1984; Turnbull, Turnbull, 1996), visuomenės grupių socialinės atskirties ir skurdo santykiu (Duffy, 1995;

Silver, 2007), socialinė atskirtis analizuojama istoriniame kontekste (Kerbo, 2006) ir pan.

Pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje publikuotuose sociologų darbuose skiriamas dėmesys socialinės atskirties sampratai (Taljūnaitė, 2004; Bražienė, Guščinskienė, 2004; Mikulionienė, 2005), reiškinio atsiradimo priežastims (Zaleckienė, 1998), gvildenamos socialinių grupių atskirties problemos (Žalimienė, 2004; 2007), aptiriamos atskirtųjų į visuomenės gyvenimą integracijos galimybės (Kublickienė, Sviklas, 2007), kultūros ir socialinės atskirties sąsajos (Matulionis, 2007).

Vykdomuose projektuose (dažnai dalyvaudavo kelių mokslo įstaigų mokslininkai bei ekspertai) į tikslines grupes buvo atrinkti pažeidžiamiausi visuomenės nariai, pvz., pašalpų gavėjai (JT biuletenis, 2002), kelios kaimo bendruomenės (Poviliūnas, 2003) ir pan.

Ši skaudi visuomenės problema nebuvo analizuojama teritoriniu aspektu, todėl Vilniaus universiteto GMF Geografijos ir kraštotvarkos katedroje 2007–2008 m. atliktame tyrime „Socialinės atskirties teritorinė sklaida Lietuvoje“ (Miliauskaitė, 2008) buvo nagrinėtos socialinėje atskirtyje esančios ryškiausios socialinės grupės – pensininkai, neįgalieji, bedarbiai. Vėliau (2008–2010 m.) ši tema buvo plėtojama ir konkretizuojama sutelkus dėmesį į šeimų socialinės atskirties aktualijas geografiniame kontekste.

Šiame straipsnyje pateikiami atlikto tyrimo rezultatai. 2010-uosius Europos Komisijai paskelbus kovos su skurdu ir socialine atskirtimi metais, nagrinėjama tema yra ne tik nauja, bet ir aktuali Lietuvos visuomenei.

Darbo tikslas yra nustatyti šeimų socialinės atskirties teritorinės sklaidos skirtumus. Tyrimo metu buvo sprendžiami šie uždaviniai: tyrimo objekto pažinimo ir tyrimo metodikos problema, socialinę šeimų atskirtį atskleidžiančių rodiklių-indikatorių parinkimas, statistinių duomenų bazių savivaldybių lygmeniu paieška, kompleksinis šeimų socialinės atskirties vertinimas teritoriniu požiūriu.

TYRIMO METODIKA

Nuodugnai išnagrinėjus su darbo tema susijusią ne tik mokslinę literatūrą, bet ir įvairius teisės aktus, Valstybinę šeimos koncepciją ir kt., toliau aiškinantis šeimų socialinės atskirties teritorinę sklaidą laikytasi tokio bendrojo algoritmo:

- atidžiai išanalizuojamos esamos statistinės duomenų bazės (savivaldybių lygmeniu), susijusios su įvairiapuse informacija apie šeimas Lietuvoje;
- atsižvelgus į tai, taip pat į socialinės atskirties teorijos esminius principus, nustatomas statistinių rodiklių-indikatorių kompleksas, labiausiai išreiškiantis šeimų socialinę atskirtį (išskiriamos šeimų grupės, kurios pagal gyvenamosios kokybę gali patekti į atskirtųjų sluoksnius);
- matematinio-statistiniu tyrimo metodu apskaičiuojamos tam tikro reiškinio rodiklių reikšmės, tenkančios 1000-iai gyventojų, duomenys diferencijuojami, atliekamas kartografavimas pagal atskirus rodiklius;
- kompleksiskai vertinamas bei kartografuojamas tiriamasis reiškinys, interpretuojami tyrimo rezultatai;

Darbe naudotasi 2008 metų Statistikos departamento duomenimis. Nepakankama duomenų įvairovė (savivaldybių lygmeniu) neleido atskleisti viso nagrinėjamo visuomenės reiškinio vaizdo (pvz., be informacijos apie šeimų pajamas bei tėvų užimtumą negalima susidaryti nors apytikrio jų ekonominės būklės vaizdo, be tokio rodiklio kaip *bendras šeimų skaičius savivaldybėse* negalima nustatyti socialinę atskirtį patiriančios šeimų dalies (procentais); taip pat nėra duomenų apie *tautinių mažumų šeimas* ir pan.). Taigi pasirinkti šie šeimų socialinę atskirtį atskleidžiantys rodikliai-indikatoriai:

1. Socialinės rizikos šeimos ir jų vaikai (remiamasi tokių šeimų gyvenamosios būklės, dėl kurių jos tampa socialiai atskirtomis, – nedarbu, skurdu, smurtu, piktnaudžiavimu alkoholiu šeimoje, nesirūpinimu vaikais).
2. Daugiavaikės šeimos (socialinės atskirties prielaidas sudaro mažos pajamos, sunkumai leidžiant vaikus į mokyklą, rūpinantis tinkama sveikatos priežiūra, skatinant jų gebėjimus pamėgtose srityse).
3. Vaikus globojančios šeimos ir jose augantys vaikai (tėvų netekusių vaikų globa šeimose; dažnai nepakankama globos kokybė globėjų šeimose – dėl amžiaus, išsilavinimo trūkumo, mažų pajamų ir pan. – sukuria atskirties riziką).
4. Vaikų dienos centrai ir krizių centrai motinoms bei vaikams, jų paslaugomis pasinaudojusiu gyventojų skaičius (trumpalaikė ar ilgalaikė pagalba šeimai ir jos nariams yra

ne tik viena svarbiausių priemonių socialinei šeimoms atskirtai įveikti, bet kartu nusako problemos kiekybinį mastą, t. y. parodo, kiek gyventojų yra priversti ieškoti pagalbos).

ŠEIMŲ SOCIALINĖS ATSKIRTIES PAŽINIMO PROBLEMA

Jau pačioje mokslinio tyrimo pradžioje iškilo tyrimo objekto, t. y. *šeimos ir šeimos socialinės atskirties* sampratos, problema. Dėl reglamentuotos straipsnio apimties nepateiksime išsamios pagrindinių sąvokų įvairių interpretacijų analizės, apsiribosime tik trumpa apžvalga.

Šeimos samprata. Nors šeima yra pirminis socialinis institutas, kuris kiekvienoje visuomenėje užtikrina socialų gyvenimo būdą grindžiančių vertybių, elgesio normų, formalių ir neformalių taisyklių visumą, mokslinėje bei publicistinėje literatūroje randame įvairių šeimoms sampratos interpretacijų. Pateiksime keletą jų:

- Pagal LR konstituciją (LR Konstitucija, 1992), ji laikoma visuomenės ir valstybės pagrindu, tautos gerovės ir išlikimo garantu, ir tai rodo jos svarbą ir vertę visuomenėje.
- Gyventojų surašymuose remiamasi šeimos apibrėžimu, kuriame yra pabrėžiamas šeimos narių bendro *namų ūkio* ir *biudžeto* pagrindas, t. y. bendro gyvenimo materialinis būvis.
- Šeima yra giminingumu, santuoka arba įvaikinimu paremtas susivienijimas žmonių (socialinė grupė), susietų bendros buities ir vienodai atsakingų už vaikų auklėjimą (vienas universaliausių apibrėžimų; Pruskus, 2004).
- Šeima yra visuomenės ląstelė (maža socialinė grupė), svarbiausia asmeninės buities organizavimo forma, besiremianti santuokiniais ar giminystės ryšiais, gyvenimu kartu ir bendru ūkiu bei biudžetu (Valstybinė šeimos politikos koncepcija, 2008).
- Statistikos departamentas laikosi LR įstatymuose įtvirtintos nuostatos, kad šeima – tai sutuoktiniai ir jų vaikai (ar įvaikai) iki 18–24 metų amžiaus, kartu gyvenantys sutuoktinių tėvai. Šeimą sudaro ir motina arba tėvas, vieni auginantys vieną ar daugiau vaikų (įvaikių).

(Kadangi šiame darbe naudojamosi Statistikos departamento duomenimis, taigi laikomasi šios institucijos nuostatos šeimų atžvilgiu.)

Besikeičiant visuomenės ekonominėms ir ypač socialinėms sąlygoms nuo kaitos neapsaugota ir šeima. Didelės permainos dažnai sukelia staigius ir esminius šeimos kaip socialinio-kultūrinio instituto pokyčius, kuriems tinkamai pasiruošti ar priimti reikia nemažai laiko.

Gyvenimo stiliaus kaita, naujų galimybių atsiradimas ir/ar sumažėjimas, prisitaikymas prie aplinkybių dažnai šeimos gyvenimą apverčia „aukštyn kojom“, tad pastebimai nyksta tradiciniai šeimos bruožai bei šeiminiai santykiai ir palaipsniui išryškėja nauji. Šeima tarsi lakmuso popierėlis – atskleidžia ir kaupia visas socialinio-ekonominio gyvenimo pažangas bei negatyvus.

XXI a. pradžios šeima gerokai skiriasi nuo XX a. pradžios šeimos, skiriasi jos tradicijos įvairiuose žemynuose,

skirtingos kultūrinės, ekonominės sąlygos. Atsiranda naujų šeimos formų, pvz., Ispanija yra viena iš šešių ES šalių, kurioje nuo 2005 m. įstatymu įteisinta dviejų tos pačios lyties žmonių „santuoka“, jai leidžiama įsivaikinti vaikus ir t. t. Lietuvoje siekiama išsaugoti šeimos instituciją kaip esminį visuomenės atsinaujinimo šaltinį, tačiau padėtį sunkina spartėjanti deinstytucionalizacija, kuriai būdingas didėjantis skyrybų skaičius, kohabitacija (sugyvenimas be juridinės santuokos), nesantuokiniai vaikai. Įvardytieji veiksniai vienaip ar kitaip turi įtakos ir šeimų socialinės atskirties atsiradimui.

Šeimos socialinės atskirties samprata. Bendro socialinės atskirties apibrėžimo vis dar nėra, dažniausiai jis priklauso nuo rašančio autoriaus pažiūrų, nuostatų, gyvenamosios vietos ir t. t. Bendrąją sampratą apie socialinę atskirtį savo darbuose pateikia keletas Lietuvos mokslininkų, išryškindami vis kitus socialinės atskirties aspektus.

V. Dailidienė ir V. Lukošūnienė (2003) teigia, jog socialinė atskirtis – „tai universali politinė, kultūrinė, ekonominė kategorija ir kiekvienu atveju įvairios dimensijos yra ganėtinai susipynusios.“ Pagal I. Zaleckienę (Zaleckienė, 1998), socialinė atskirtis labai siejasi su gyvenimo lygiu (mažos pajamos ir skurdas), švietimu, darbu ir užimtumu, gyvenamąja vieta (ryškesnė kaimo gyventojų socialinė atskirtis), amžiumi, lytimi.

Socialiniu demografiniu aspektu tokioms grupėms priklausytų pensininkai, našlaičiai vaikai, studentai, dirbančios motinos, vaikai su negalia; teritoriniu aspektu – mažų kaimelių gyventojai arba labai nutolusių gyvenviečių žmonės; socialiniu-profesiniu požiūriu – mažai apmokami darbininkai, nemažai inteligentijos, kai kurių profesijų atstovai, pvz., policininkai ir t. t.; ekonominiu požiūriu – būsto neturintys šeimos ir pan. (Zaleckienė, 1998).

Užsienio šalyse analizuojant socialinę atskirtį akcentuojami skirtingi dalykai: Vokietijoje dažniausiai pabrėžiamas dalyvavimas darbo rinkoje, JAV ir Jungtinėje Karalystėje vyrauja užriebio klasės sąvoka, Prancūzijoje – solidarumo ir pilietinės visuomenės aspektai (Bražienė, Guščinskienė, 2004).

Viena aiškiausių yra Europos Komisijos Agentūros pateikta samprata, pagal kurią socialinė atskirtis traktuojama kaip daugiamatis reiškinys, stabdantis žmogaus įsitraukimą ir visateisį dalyvavimą visuomeniniame gyvenime. Joje teigiama, kad socialinė atskirtis – visuomenės atsisakymas kai kurių savo narių ar jų grupių, jeigu jų gyvenimo būdas neatitinka visuomenės nuostatų arba jie negali palaikyti įprastos socialinės sąveikos, neturėdami tam būtinų materialinių išteklių, išsilavinimo ir pan. (Jordan, 1996). Socialinės atskirties sąvoka yra santykinė ir priklauso nuo konkretaus laiko bei aplinkybių.

Dažnai socialinė atskirtis yra tapatinama su *skurdu*, kuris laikomas pagrindine arba vienintele atskirties priežastimi. Skurdo ir socialinės atskirties santykis iki galo nenustatytas. Manytume, kad skurdas yra tik vienas socialinės atskirties aspektų. Pagrindiniu skurdo kriterijumi, analizuojant skurdo plitimą ir projektuojant socialines-ekonominės politikos priemones, laikoma *santykiniu skurdo riba* (siejama

su pajamų ar išlaidų vidutiniais (medianiniais) rodikliais, pvz., mažiau nei 50 % vidutinių pajamų turintys žmonės laikomi skurstančiais), taip pat remiamasi *skurdo lygio* ir *skurdo gylio* rodikliais (Statistikos departamentas, 2007).

Faktą, jog skurdas nėra tapatus atskirčiai, patvirtina tai, kad, pvz., Vokietijoje bedarbis gali laisvai pragyventi iš gaudamos pašalpos; jį atskiria ne pinigų trūkumas, o tai, kad jis neturi užsiėmimo, negali išreikšti savęs, kaip kiti dirbantieji. Socialinė atskirtis yra susijusi ne tik su materialiniu neprikliumi, bet ir kitais aspektais – santykių tarp individo ir visuomenės kokybe, žmogaus būdo ypatumais, stigmatizacija (Kocai, 2008).

Taigi atskirtis yra daugiamatis reiškinys, apimantis ir visuomenines vertybes, ir asmenines savybes (Silver, 2007); jis susijęs ir su procesais, ir su jų padariniais (Kasatkina, Leončikas, 2003).

Kaip ir kiekviena socialinė struktūra, taip ir šeima turi pagrindines funkcijas visuomenėje: asmenų bendruomenės kūrimas, prokreacija, ugdymas ir socializacija, globa ir rekreacija, namų ūkio kūrimas, socialinės padėties suteikimas (Pruskus, 2004; Reingardienė, 2004). Kai šeima nesugeba arba neturi reikiamų sąlygų vykdyti šias funkcijas, ji patiria šeimos instituto krizę, kurią iliustruoja demografinės, kultūrinės bei socialinės-ekonominės problemos, darančios neigiamą įtaką šeimos stabilumui ir „išstumiančios“ šeimą į socialinį užriebį (Šeimos politika, www.socmin.lt).

Socialiai atskirtomis šeimos jaučiasi dėl įvairių priežasčių, tačiau dažniausios yra šios (Kublickienė, Sviklas, 2007):

- politinės, teisinės – pilietinių politinių teisių apribojimas (sėslumo cenzas suteikiant pilietybę, prigimtinių teisių ribojimas ir pan.);
- ekonominės – skurdas, ilgalaikis nedarbas šeimoje;
- socialinės – išsilavinimo stoka, nedalyvavimas visuomenės socialiniame gyvenime, socialinių ryšių nebuvimas;
- kultūrinės, psichologinės – negalia, socialinių įgūdžių stoka šeimoje, tėvų globos praradimas.

Socialinės atskirties mažinimo būdai. Socialinės atskirties reiškinio turbūt neįmanoma panaikinti, jį galima tik sumažinti arba sušvelninti bendradarbiaujant daugeliui įstaigų ir žmonių. Atskirties mažinimas – bendras visuomenės reikalas, jos brandumo išraiška.

Viena svarbiausių priemonių, užtikrinant socialiai pažeidžiamų grupių pakankamą pragyvenimo lygį, yra valstybės mokamos socialinės išmokos. Itin svarbi socialinių išmokų gavėjų grupė yra vaikai ir vaikus auginančios šeimos: išmoka vaikui, globos (rūpybos) išmoka, išmoka šeimai, auginančiai vaiką (-us) iki 18 metų, auginančiai 3 ir daugiau vaikų, būsto išlaikymo pašalpa ir pan. (Nacionalinis pranešimas apie Lietuvos socialinės apsaugos ir socialinės aprėpties strategijas 2006–2008, 2006).

Vis dėlto socialinės atskirties problemų neįmanoma išspręsti vien išmokomis, būtinos aktyvios socialinę aprėptį didinančios politinės priemonės, tarp kurių gali būti socialinės, teisinės ir kultūros paslaugos. Paslaugų kokybė ir prieinamumas įvairiuose Lietuvos regionuose labai skiriasi: akivaizdūs

skirtumai tarp miesto ir kaimo, tarp didžiųjų ir likusių šalies miestų. Įvardysime keletą teikiamų paslaugų: nemokamas maitinimas mokykloje, nemokamos vasaros poilsio stovyklos, nemokamos paslaugos vaikų dienos centruose, pirmumo teisė gauti socialinį būstą ir t. t. (Socialinės apsaugos plėtotos ir užimtumo ekonominių veiksnių strategija iki 2015).

Žinoma, šeimoms teikiamos socialinių įgūdžių ugdymo ir palaikymo paslaugos, skatinama gyventi be alkoholio, gerinti fizinę ir psichologinę aplinką, t. y. būtinas socialinių darbuotojų nuolatinis dėmesys vienokią ar kitokią socialinę atskirtį patiriančioms šeimoms.

Straipsnio autorių nuomone, kalbant apie valstybės poziciją, geriausiai socialinę atskirtį padėtų mažinti centrinės ir vietinės valdžios bendradarbiavimas, kadangi vietinė valdžia ne tik žino esamą padėtį, bet ir kokios priemonės tinkamiausiai išspręstų esamą problemą. Atskirtųjų rėmimas vien tik pašalpomis iš dalies didina jų pasyvumą, neskatina ieškoti darbo, neišmoko tvarkyti pinigų, atitinkamai bendrauti.

Nepritekliaus sumažinimo, atskirties panaikinimo būdai gali būti įvairūs ir priklauso ne tik nuo valstybės, visuomenės, bet ir nuo žmogaus – jo pasirinktos gyvenimo koncepcijos.

ŠEIMŲ SOCIALINĖS ATSKIRTIES TERITORINĖ RAIŠKA

Socialinės rizikos šeimų sklaida (1 pav.). Šeima, kurios nariai piktnaudžiauja psichotropinėmis medžiagomis, yra priklausomi nuo azartinių lošimų, neprižiūri savo vaikų, leidžia jiems valkatauti, elgetauti, dėl turimos negalios, skurdo, socialinių įgūdžių stokos negali ar nemoka prižiūrėti vaikų, naudoja psichologinę, fizinę ar seksualinę prievartą, gaunamą valstybės paramą naudoja ne šeimos interesams, yra laikoma *socialinės rizikos šeima* (Burton, 1990; Aperavičienė, 2009). Beje, šioms šeimoms priskiriamos ir tos, kurių vaikui (vaikams) įstatymų ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka gali būti ar jau yra paskirta *laikinoji globa (rūpyba)*. Išsiskyrusios, nepilnos šeimos (kai vaikai gyvena tik su vienu iš tėvų,

dažniausiai su motina) turi didelę tikimybę patekti į šių šeimų grupę.

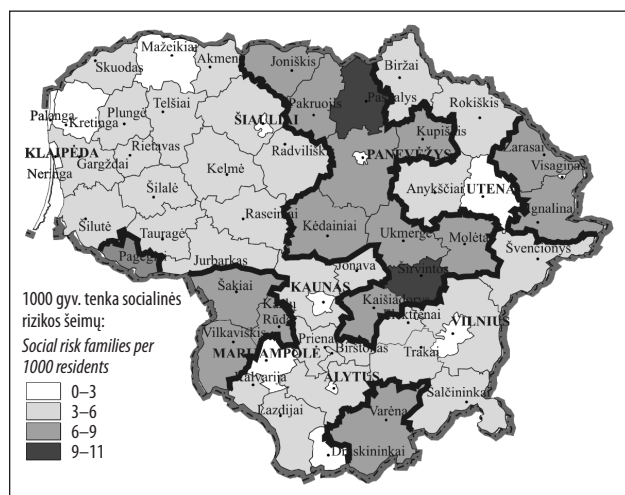
2008 m. Lietuvoje buvo 11 350 socialinės rizikos šeimų, vidutiniškai 1 000-iai gyventojų teko 3,4 socialinės rizikos šeimos. Pagal teritorinę šio reiškinio sklaidą beveik pusę šalies teritorijos užėmė savivaldybės, kuriose buvo po 3–6 rizikos šeimas (1 000-iai gyventojų). Toks rodiklis buvo būdingas Žemaitijos regionui, pietinei Lietuvos daliai (išskyrus Druskininkų, Marijampolės bei Varėnos, Šakių, Vilkaviškio rajonų, Vilniaus, Kauno miestų savivaldybes) ir nedidelį arealą sudarančioms Biržų, Rokiškio, Anykščių, Utenos rajonų savivaldybėms.

Išryškėjo ir probleminės teritorijos: 1) regionas, besitęsiantis šiaurės pietryčių kryptimi, jungiantis Joniškio, Pakruojo, Pasvalio, Kupiškio, Panevėžio, Kėdainių, Ukmergės, Molėtų, Širvintų bei Kaišiadorių rajonų savivaldybes, kuriose 1 000-iai gyventojų teko nuo 6 iki 11 socialinės rizikos šeimų; šioje teritorijoje buvo ir analizuojamo reiškinio maksimumai šalyje: Pasvalio (9,5 rizikos šeimų) ir Širvintų (10,8 rizikos šeimų) rajonų savivaldybėse; 2) arealai pasienio teritorijose – rytuose (Ignalinos, Zarasų rajonų savivaldybės), pietuose (Šakių, Vilkaviškio rajonų savivaldybės; Varėnos rajono savivaldybė) ir vakaruose (Pagėgių savivaldybė, kur rizikos šeimų rodiklis siekė 6–9 vienetus).

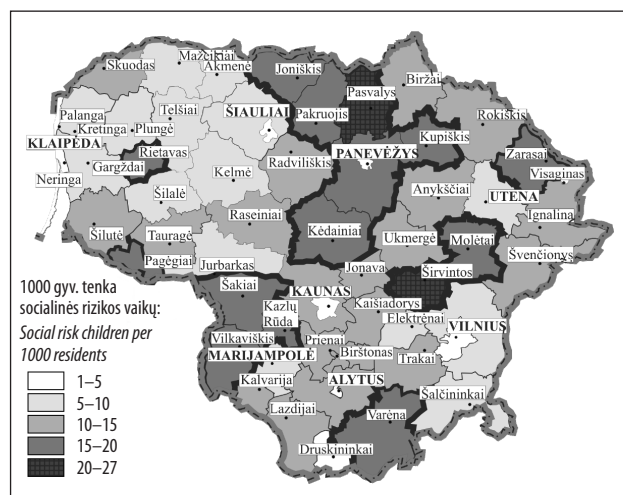
Pažymėtina, kad mažiausiai socialinės rizikos šeimų (1 000-iai gyventojų) buvo didžiųjų miestų savivaldybėse (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Alytaus – iki 1,5; Panevėžio – 1,9), taip pat Marijampolės, Druskininkų, Palangos, Neringos savivaldybėse ir Kretingos, Mažeikių ir Utenos rajonų savivaldybėse (čia tokių šeimų buvo priskaičiuojama nuo 1,7 iki 3,0).

Socialinės rizikos vaikai (2 pav.). 2008 m. socialinės rizikos šeimose gyveno 25,5 tūkst. vaikų, tai sudarė beveik 4 % visų Lietuvoje gyvenančių vaikų; vidutiniškai 1 000-iai gyventojų teko po 7,6 socialinės rizikos vaikų.

Teritoriniu atžvilgiu situacija iš dalies atkartojo socialinės rizikos šeimų sklaidą – daugiausia probleminių vaikų augo

1 pav. Socialinės rizikos šeimų sklaida 2008 m.
Fig. 1. Distribution of social risk families in 2008

2 pav. Socialinės rizikos vaikų sklaida 2008 m.
Fig. 2. Distribution of social risk children in 2008

Pasvalio ir Širvintų rajonų savivaldybėse (atitinkamai beveik 27 ir 22 vaikai 1 000-iai gyventojų). Ne geresnė padėtis buvo ir pasienyje – Zarasų, Varėnos, Vilkaviškio, Šakių, Joniškio, Pakruojo rajonų savivaldybėse (čia analizuojamas rodiklis varijavo 15–20 vienetų ribose) bei pavienėse savivaldybėse (Rietavo, Molėtų).

Dalyje vidurio bei pietų Lietuvos savivaldybių (1/3 viso skaičiaus), kurios teritoriškai sudarė nemažą šalies regioną, 1 000-iai gyventojų teko po 10–15 rizikos vaikų.

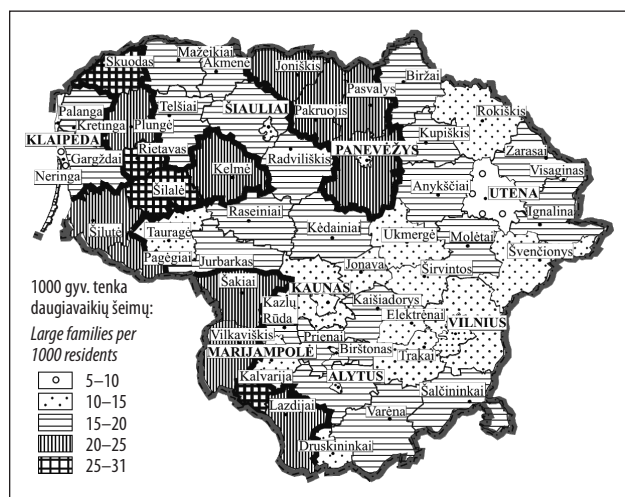
Kur kas geresnė padėtis šio rodiklio atžvilgiu buvo Žemaitijoje (Mažeikių, Akmenės, Kretingos, Klaipėdos, Plungės, Telšių, Šiaulių, Šilalės, Kelmės, Jurbarko r. savivaldybėse), čia socialinės rizikos vaikų skaičius siekė nuo 5 iki 10 (1 000-iai savivaldybės gyventojų). Analogiška padėtis buvo ir šalies pietryčiuose (Šalčininkų, Vilniaus rajono, Elektrėnų savivaldybėse) bei rytinėje dalyje išsiskiriančioje Utenos rajono savivaldybėje.

Didieji miestai pasižymėjo mažiausiu rizikos vaikų skaičiumi: 1 000-iai gyventojų rodikliai varijavo 1,5–3,1 intervale, o kurortinių gyvenviečių (Palangos, Neringos, Druskininkų) bei Visagino savivaldybėse jis nebuvo didesnis už 5.

Darbo eigoje taip pat buvo apskaičiuotas bei kartografuotas vidutinis vaikų skaičius socialinės rizikos šeimose 2008 m. Verta pastebėti, kad bemaž 1/6 savivaldybių viena socialinės rizikos šeima augino po 1–2 vaikus, o likusioje teritorijoje (49 savivaldybėse) – po 2–3 vaikus.

Palyginę socialinės rizikos šeimose augančių vaikų dalį (procentais) iš visų vaikų savivaldybėse, matome kontrastingą padėtį; aiškiai pirmauja Pasvalio ir Širvintų rajonų savivaldybės – tokie vaikai čia sudaro apie 11–12 %, o didžiųjų miestų savivaldybėse ir kurortinėse gyvenvietėse jų dalis buvo mažiausia (Vilniuje – 0,8 %; Kaune – 1,45; Klaipėdoje – 1,64; Palangoje – 1,61 % ir pan).

Daugiavaikių šeimų sklaida (3 pav.). Daugiavaikė šeima yra ta, kurioje vaikų skaičius viršija šalies vidurkį. Lietuvoje daugiavaikė arba dar vadinama *gausi* šeima yra ta, kurioje auga trys ir daugiau vaikų.

3 pav. Daugiavaikių šeimų sklaida 2008 m.
Fig. 3. Distribution of large families in 2008

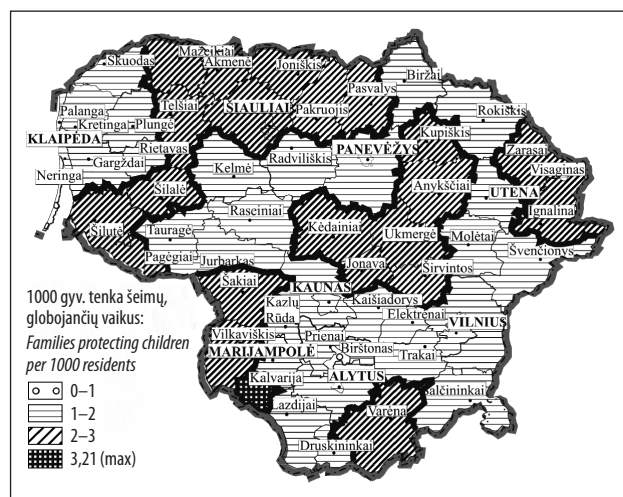
Nepaisant gausių šeimų atžvilgiu vykdomos socialinės politikos – piniginės paramos ir teikiamų paslaugų, vis dėlto gausios šeimos ir jose augantys vaikai susiduria su daugeliu kitų sunkumų. Itin svarbi yra vaikų skurdo problema – paprastai tokių šeimų pajamos yra mažos, o išlaidų struktūra orientuota tik į gyvybiškai svarbių poreikių patenkinimą, stokojama lėšų rengiant vaikus mokyklai, susiduriama su tinkamos sveikatos priežiūros problema. Vaikus auginančiai šeimai kiekvienas vaikas didina skurdo riziką (Lietuvoje skursta beveik kas penktas vaikas), 1/3 daugiavaikių šeimų laikomos probleminėmis, dažna iš jų jaučiasi išstumta į visuomenės užribį.

2008 m. Lietuvoje gyveno 42,5 tūkst. gausių šeimų (vidurkis Lietuvoje buvo 12,6 šeimos 1 000-iai gyventojų). Teritoriniame pasiskirstyme išvelgiame tokius dėsningumus:

1) didesnis daugiavaikių šeimų skaičius buvo būdingas dviem regionams (arealams): a) išstusiam šalies vakaruose (Skuodo, Šilalės, Rietavo, Kalvarijos savivaldybėse – 25–31 šeima; Plungės, Kelmės, Šilutės, Pagėgių, Šakių, Lazdijų rajonų savivaldybėse – 20–25 šeimos 1 000-iai gyventojų), b) šalies šiaurėje (Joniškio, Pakruojo, Pasvalio, Panevėžio rajonų savivaldybėse – 20–25 šeimos).

2) likusioje teritorijoje (beveik 3/4 visų savivaldybių) analizuojamas rodiklis siekė nuo 5 iki 20. Mažiausiai daugiavaikių šeimų 1 000-iai gyventojų buvo didžiuosiuose miestuose, Utenos rajono bei Visagino savivaldybėse.

Šeimų, globojančių vaikus, teritorinis pasiskirstymas (4 pav.). Globa (rūpyba) šeimoje – tai tėvų globos netekusių vaikų globa šeimose. Deja, Lietuvoje kol kas ji nėra pakankamai alternatyvi labiausiai paplitusiai stacionariajai globai. Asmenų, norinčių globoti vaikus, globėjais dažniausiai tampa tik artimi giminės – seneliai, broliai, seserys, tetos ir pan. Norinčių globoti vaikus Lietuvoje, matyt, mažai yra dar ir todėl, kad visuomenėje vyrauja neigiamas požiūris į tokius žmones (neva, vaikas globojamas tik dėl globos pašalpų). Be to, vengiama globoti paauglius, nes bijoma sunkumų, susijusių su paauglystės problemomis.

4 pav. Šeimų, globojančių vaikus, sklaida 2008 m.
Fig. 4. Distribution of families protecting children in 2008

Išskirsime keletą aspektų, susijusių su nepakankama globos kokybe globėjų šeimose ir sudarančių prielaidas socialiniam šeimos atskyrimui nuo visuomenės (Sviklas, 2005):

- Daugiausia vaikus imasi globoti pagyvenę asmenys (giminaičiai), kurie negali vaikui užtikrinti visaverčio ugdymo ir lavinimo, nes dauguma jų patys gauna mažai pajamų, turi žemą išsilavinimą;
- Dauguma šeimų, imančių globoti vaikus, nėra pasiturinčios, todėl negali užtikrinti vaikui gerų gyvenimo sąlygų, dažnai dalis globos pinigų tenka bendriesiems šeimoms poreikiams.
- Problemą gilina neišvystyta dabartinė socialinė-ekonominė paramos sistema, kuri neužtikrina efektyvios vaiko globos pašalpos panaudojimo kontrolės ar juo labiau globos šeimose kokybės.

2008 m. vaikus globojančių šeimų šalyje buvo apie 5,6 tūkst. (vidutiniškai 1 000-iai gyventojų teko beveik po 2 šeimas – 1,7). Pagal šį rodiklį daugiausia jų buvo Kalvarijos savivaldybėje (3,2). Analizuojant teritoriškai, beveik trečdalyje savivaldybių buvo po 2–3 šeimas, globojančias vaikus. Toks šeimų skaičius nustatytas šiaurės regione (Mažeikių, Akmenės, Joniškio, Šiaulių, Pakruojo, Pasvalio rajonų savivaldybės), kuris siauru ruožu (Telšių, Šilalės kryptimi) tęsiasi iki Šilutės ir Pagėgių savivaldybių, taip pat vidurinėje šalies dalyje (Kėdainių, Jonavos, Širvintų, Ukmergės, Anykščių bei Kupiškio r. savivaldybės), kai kuriose pasienio savivaldybėse (Zarasų, Ignalinos, Vilkaviškio, Šakių). Likusioje šalies dalyje (beveik 30-yje savivaldybių) 1 000-iai gyventojų teko tik po 1–2 šeimas, kurios globojo vaikus.

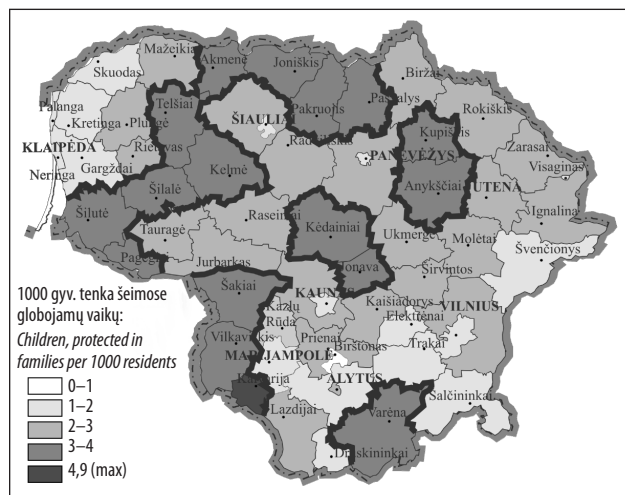
Šeimose globojami vaikai (5 pav.). 2008 m. Lietuvoje šeimose globojamų vaikų skaičius siekė 7240, tai sudarė 1,1 % visų vaikų 1 000-iai gyventojų. Akivaizdu, kad šeimose globojamų vaikų skaičius siejasi su vaikus globojančių šeimų skaičiumi, todėl ir teritorinės raiškos pobūdis panašus: Kalvarijos savivaldybėje šis rodiklis buvo didžiausias (beveik 5 vaikai), o mažiausiai globojamų vaikų skaičiumi (1 000-iai gyventojų

tik 1 vaikas) pasižymėjo dvi kurortinės savivaldybės – Birštono ir Neringos. Ganėtinai stambų regioną, užimančią šalies rytinę bei vidurinę dalį, sudarė savivaldybės, kuriose teko po 2–3 globojamus vaikus (vos ne ketvirtadalyje visų savivaldybių).

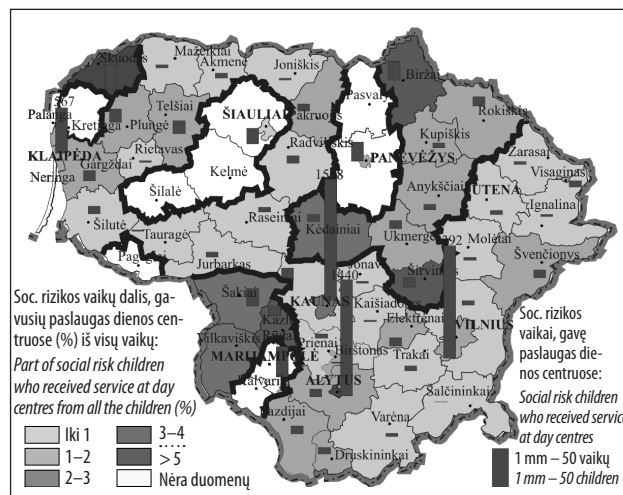
Vaikų dienos centrai ir šeimos krizių centrai (6 pav.). Nustatyta, kad vaikai dažniausiai skriaudžiami jiems artimiausioje aplinkoje – šeimoje. Jei šeimose nesaikingai vartojamas alkoholis, narkotikai, vaikai patiria smurtą, išnaudojimą, gyvena itin nepalankiomis sąlygomis, jie dažnai tampa nusikaltėlių aukomis arba ir patys tampa nusikaltėliais. Valstybinė globa vaikui suteikiama, kai namuose jam gyventi nebesaugu. Padėti šiems vaikams išgyventi, apginti jų teises į saugią, ramią aplinką, mokslą bei šeimą yra pirmieji valstybės ir visuomenės reikalas. Vaikų dienos centruose, kuriuos įkūrė bendruomenės kartu su savivaldybėmis, vaikai pamaitinami, ruošia pamokas, turiningai leidžia laisvalaikį.

2007 m. tokiuose dienos centruose socialinės paslaugos suteiktos daugiau nei 9,2 tūkst. Lietuvos vaikų (lyginant su 2006 m. jų skaičius išaugo 22 %). Didžiųjų Lietuvos miestų savivaldybėse (Vilniaus, Kauno, Alytaus) tokių centrų pagalba naudojosi beveik po pusantro tūkstančių vaikų (2–3 %), Skuodo r. savivaldybės dienos centruose aptarnauta daugiau nei 5 % visų vaikų, Biržų r., Kazlų Rūdos, Širvintų r. dienos centrų paslaugomis pasinaudojusių dalis sudarė po 3–4 % (visų vaikų).

Moterų ir vaikų krizių centrai (šeimos krizių centrai) Lietuvoje ėmė kurtis nuo 1996 metų. Jie teikia kompleksinę konsultacinę pagalbą (gydytojas, psichologas, teisininkas, socialinis darbuotojas) moterims ir vaikams, patyrusiems visų rūšių smurtą ir prievartą, čia suteikiama trumpalaikio ar ilgalaikio apgyvendinimo galimybė. 2008 m. Lietuvoje buvo 29 krizių centrai ir laikino apgyvendinimo paslaugas teikiančios įstaigos (7 pav.); kol kas tokie centrai įkurti tik trečdalyje savivaldybių. Daugiausia jų yra Vilniuje – 4 (apgyvendinti 928 asmenys), Kaune – 3 (apgyvendinti tik

5 pav. Šeimose globojamų vaikų skaida 2008 m.
Fig. 5. Distribution of children who received social service at day centres in 2008

6 pav. Socialinės rizikos vaikai, pasinaudoję socialinėmis paslaugomis dienos centruose 2007 m.
Fig. 6. Social risk children who received social service at day centres in 2007

77 žmonės), Klaipėdoje – 2 (155 gyventojai). Po du krizių centrus yra Utenos r., Anykščių r., ir Biržų r. savivaldybėse. 2008 m. krizių centruose gyveno apie 1,5 tūkst. motinų ir vaikų. Pagal vidutinį vietų skaičių viename krizių centre pirmauja Vilniaus, Kauno miestų ir Utenos r. savivaldybės, kuriose laikinai gali apsistoti nuo 40 iki 110 žmonių.

Kompleksinis šeimų socialinės atskirties vertinimas. Apibendrinant atliktus tyrimus darbo pabaigoje pabandyta, nors ir sąlygiškai, kompleksiškaai įvertinti socialinę šeimų atskirtį. Tam tikslui buvo įvertintas šeimų socialinės atskirties mastas teritoriniu požiūriu (2008 m. socialinės rizikos šeimos, daugiavaikės šeimos, vaikus globojančios šeimos, socialinės rizikos šeimose augantys vaikai, globojami vaikai – jų skaičių suma 1 000-iai gyventojų savivaldybėse. (Kadangi ne visos savivaldybės turėjo informacijos apie Vaikų dienos centruose pasinaudojusius paslaugomis, kompleksiniame vertinime šio rodiklio buvo atsisakyta.)

Šeimų socialinės atskirties mastas (7 pav.) rodo nagrinėjamos problemos dydį (šalies vidurkis siekė 27,4 vieneto 1 000-iai gyventojų) ir netolygų šio reiškinio teritorinį pasiskirstymą:

1. Šiaurinėje dalyje esančiame areale (Pasvalio, Pakruojo, Joniškio rajonų savivaldybės) 1000-iai gyventojų tenka 50–65 vienetai – šios teritorijos problemiškausias. Šiek tiek mažesniais dydžiais (50–60 vienetai) pasižymėjo atskiros savivaldybės įvairiuose šalies regionuose, neretai pasienyje: Žemaitijoje (Rietavo, Šilalės, Pagėgių), Suvalkijoje (Šakių, Kalvarijos), rytinėje dalyje (Širvintų).

2. Nekompaktiškame ištūsusiam areale (regione), prasidedančiame šalies vidurinėje dalyje ir apimančiame Kėdainių, Panevėžio, Kupiškio r. savivaldybes, besitęsiančiame Molėtų, Kaišiadorių link ir gerokai išplatėjančiame pietinėje dalyje (Kazlų Rūdos, Vilkaviškio, Prienų, Birštono, Alytaus, Lazdijų, Varėnos r. savivaldybės), socialinės atskirties mastas siekė 40–50 vienetai 1 000-iai gyventojų. Toks lygmuo buvo

būdingas ir kai kurioms pasienio savivaldybėms (Skuodo, Šilutės, Vilkaviškio, Zarasų, Ignalinos r.).

3. Bemaž visa Žemaitija (Klaipėdos, Plungės, Akmenės, Šiaulių, Telšių, Raseinių, Jurbarko rajonų ir kt. savivaldybės), regionai šalies viduryje (Kauno, Jonavos, Ukmergės r. savivaldybės), šalies pietryčiuose (Elektrėnų, Trakų, Vilniaus, Šalčininkų, Švenčionių r. savivaldybės) bei šiaurėje (Biržų, Rokiškio r. savivaldybės) užėmė daugiau nei 1/3 valstybės teritorijos; čia šeimų socialinės atskirties mastas varijavo 30–40 vienetai ribose

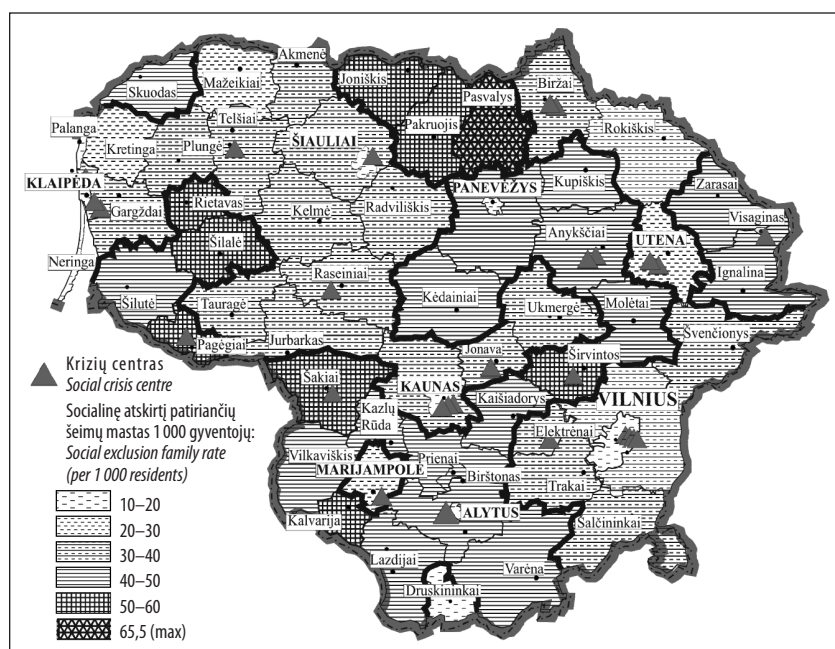
4. Mažiausiai problemų šeimų socialinės atskirties atžvilgiu kelia didžiųjų bei kurortinių miestų savivaldybės, kuriose 1 000-iai gyventojų analizuojamas rodiklis siekė 10–20 vienetai. Nebloga ir pavienių savivaldybių padėtis įvairiose šalies vietose (Kretingos, Mažeikių, Utenos rajonų bei Marijampolės savivaldybėse šeimų socialinės atskirties mastas svyravo 20–30 intervale).

Savaime suprantama, atliktas tyrimas neapima šeimų socialinės atskirties – sudėtingo, daugiamačio visuomenės reiškinio – visapusės analizės teritoriniu aspektu. Tai tik pirmieji žingsniai gvildenant geografiniu požiūriu šių itin aktualių mūsų šaliai problemą.

IŠVADOS

1. Šeimos socialinė atskirtis daugelio žmonių suvokiama skirtingai – dažnai ji tapatinama su skurdu. Šeimos socialinę atskirtį teisingiau būtų suprasti įvairiomis plotmėmis, ne tik materialinėje, bet ir socialinėje, kultūrinėje bei politinėje aplinkoje besiformuojantį sudėtingą reiškinį, kurį būtina tirti ir geografiniu požiūriu, atskleidžiant teritorinio pasiskirstymo netolygumus.

2. Šeimų socialinę atskirtį Lietuvoje lemia visuomeninės (žemas gyvenimo lygis šalyje, aukštas visuomenės polarizacijos ir socialinės nelygybės lygis, ilgalaikis nedarbas,

7 pav. Kompleksinis vertinimas. Socialinę atskirtį patiriančių šeimų mastas savivaldybėse 2008 m.
Fig. 7. Complex assessment. Social exclusion family rate (per 1 000 residents) in local authorities in 2008

skurdas, nepakankamas dalyvavimas visuomenės gyvenime) ir asmeninės (pasyvumas, naujovių baimė, nepasitikėjimas savimi ir kitais, išsilavinimo, verslumo stoka ir kt.) priežastys bei politinis nesupratingumas, kai priemonės socialinei atskirčiai mažinti naudojamos netiksliai arba šiam daugia- mačiam visuomenės reiškiniui skiriama per mažai dėmesio.

3. Kompleksinis šeimų socialinės atskirties masto įvertinimas teritoriniu aspektu rodo, kad nemažai šalies pasienyje esančių savivaldybių (Joniškio, Pakruojo, Pasvalio, Pagėgių, Šakių, Kalvarijos ir kt.) laikytinos sąlyginai problemiškesnėmis – didėjanti bedarbių (ekonominis veiksnys) bei noras lengvai pasipelninti, kontrabandos plėtra paliečia ne tik suaugusiuosius, bet ir vaikus, dar labiau padidindama šeimos socialinės atskirties grėsmę.

4. Tyrimas atskleidė ir šeimų socialinės atskirties rizikos veiksnio – gyvenamosios vietos – svarbą: miestų (bei jų poveikio zonose) ir kurortinių gyvenviečių savivaldybėse padėtis yra santykinai daug geresnė (atskirties mastas siekė 10–20 vienetų 1000-iui gyventojų), kaimiškose teritorijose (nemažas šiaurės–pietų kryptimi ištišęs regionas) padėtis šiuo atžvilgiu buvo 2–3 kartus prastesnė (atskirties mastas varijavo 40–50 vienetų ribose).

5. Šiuo metu teritoriškai analizuoti ir vertinti šeimų socialinės atskirties reiškinį gana sudėtinga dėl išsamesnės informacinės bazės trūkumo bei tyrimo metodikos įdribio stokos, todėl darbe nagrinėjama visuomenei opi aktualija atskleidžiama tik iš dalies – parodomos santykinės jos tendencijos mūsų šalyje. Tikėtina, kad 2011 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenys pateiks platesnį šio svarbaus reiškinio vaizdą (savivaldybių lygmeniu), todėl bus įmanoma tai išreikšti socialinio lauko įtampų kontekste tiek kiekybiniais, tiek ir kokybiniais metodais.

6. Nors 2004–2008 m. šeimų, esančių visuomenės užribyje, skaičius daugelyje savivaldybių mažėjo, vis dėlto Lietuvos padėtis kitų ES šalių atžvilgiu nėra džiuginanti: pagal įvairių socialinių rodiklių reikšmes ji yra tarp šalių, kuriose daugiausia šeimų patiria socialinę atskirtį.

Gauta 2010 09 07
Priimta 2010 10 30

Literatūra

1. Aperavičienė G. 2009. *Socialinis darbas su socialinės rizikos šeimomis*. Vilnius: Kronta.
2. Bražienė R., Guščinskienė J. 2004. Socialinės atskirties modeliai Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*. 4: 50–56.
3. Burton J. (ed.) 1990. *Conflict: Human Needs Theory*. London: Macmillan Press.
4. Dailidienė V., Lukošūnienė V. 2003. *Švietimas ir socialinė atskirtis*. Vilnius.
5. Dahrendorf R. 1996. *Modernusis socialinis konfliktas*. Vilnius: Pradai.
6. Duffy K. 1995. *Social Exclusion and Human Dignity in Europe: Background Report for the Proposed Initiative by the Council of Europe*. Strasbourg: De Montfort University, United Kingdom.
7. Jordan B. 1996. *A Theory of Poverty and Social Exclusion*. Cambridge: Polity Press.
8. Kasatkina, N., Leončikas T. 2003. *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, Eugrimas.
9. Kazak A. E., Marvin R. S. 1984. Differences, difficulties and adaptation: stress and social networks in families with handicapped child. *Family Relations*. 33: 67–77.
10. Kerbo H. R. 2006. *Social Stratification and Inequality: Class Conflict in Historical, Comparative, and Global Perspective*. USA: California Polytechnic State University.
11. Kocai E. 2004. *Homelessness as a Social Phenomenon*. Prieiga per internetą: http://images.katalogas.lt/maleidykla/Fil62/Fil_053_062.pdf
12. Kublickienė L., Sviklas E. K. 2007. *Socialinė atskirtis ir integracija*. Vilnius: Mokslo aidai.
13. Littlewood P., Herkommer S. 1999. *Identifying Social Exclusion. Some Problems of Meaning. Social Exclusion in Europe*. Aldershot: Ashgate.
14. Matulionis A. V. 2007. *Visuomenės diferenciacija. Socialinė atskirtis ir kultūra*. Vilnius: Kultūra.
15. Mikulionienė S. 2005. Socialinė atskirtis: sąvokos samprata ir vartoseną Lietuvoje. *Socialinis darbas*. 4(2): 20–32.
16. Miliauskaitė N. 2008. *Socialinės atskirties sklaida Lietuvoje*. Bakaluro baigiamasis darbas. VU, Geografijos ir kraštotvarkos katedra.
17. Poviliūnas A. 2003. Tyrimas dalyvaujant kaip socialinių inovacijų technologija. *Sociologija: Mintis ir veiksmas*. 1.
18. Pruskus V. 2004. *Sociologija*. Vilnius: VĮ Vilniaus teisės ir verslo kolegija.
19. Reingardienė J. 2004. Šeimos sociologija. *Sociologija*. Sud. V. Leonavičius. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. 233–253.
20. Silver H. 2007. *Social Exclusion: Comparative Analysis of Europe and Middle East Youth*. Middle East Youth Initiative, Working Paper No. 1.
21. Statistikos departamentas. 2007. *Lietuvos vaikai 2007*. Vilnius.
22. Statistikos departamentas. 2008. *Lietuvos vaikai 2008*. Vilnius.
23. Sviklas E. K. 2005. *Svarbus kiekvienas vaikas*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
24. Taljūnaitė M. 2004. Pilietybė ir socialinė atskirtis šiuolaikinėje Europoje. *Filosofija. Sociologija*. 4: 46–49.
25. Turnbull A. P., Turnbull H. R. 1993. Participatory research on cognitive coping: from concepts to research planing. In: Turnbull A. P., Patterson J. M., Behret S. K. *Cognitive Coping, Families and Disability*. Baltimore: Brookes.
26. Zaleckienė I. 1998. *Asmuo, visuomenė ir valstybė. Socialinė atskirtis*. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą. Vilnius: JTVP, SPG.
27. Žalimienė L. 2004. *Socialinės grupės: nepritekliaus žymės*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, Lietuvos sociologų draugija.
28. Žalimienė L. 2007. *Sunkiai integruojamų į darbo rinką asmenų nedarbo priežasčių analizė. Socialinės grupės: iš praeities į dabartį* (mokslo studija). Vilnius: Karminas.

Interneto svetainės

Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. www3.lrs.lt (lankyta 2010 03 15)

LR Konstitucija. 1992. www3.lrs.lt (paskutinį kartą lankyta 2010 04 05)

LR paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti ir daugiabučiams namams (atnaujinti) modernizuoti įstatymas. 1992. www3.lrs.lt (lankyta 2010 07 25)

Socialinės apsaugos plėtotės ir užimtumo ekonominių veiksmų strategija iki 2015. www.ukmin.lt (lankyta 2010 05 03)

Socialinės statistikos rodikliai. www.socialiniszemelapis.lt (lankyta 2010 05 14)

Statistikos Departamento rodiklių duomenų bazė. <http://db1.stat.gov.lt/> (lankyta 2010 04 28)

Valstybinė šeimos politikos koncepcija. www3.lrs.lt. (lankyta 2010 05 05)

Nacionalinis pranešimas apie Lietuvos socialinės apsaugos ir socialinės aprėpties strategijas 2006–2008. http://ec.europa.eu/employment_social/social.../docs/.../lithuania_lt.pdf (lankyta 2010 03 10).

Marytė Dumbliauskienė, Sigita Braukylaitė

TERRITORIAL DISTRIBUTION OF EXCLUSION FAMILIES IN LITHUANIA

S u m m a r y

During the last decades, the especially fast transformation of social and economic conditions is making a great impact on the family institution and formation of family social exclusion. The European Commission declaration of the year 2010 (a year of the fight against poverty and social exclusion) proves the novelty and great relevance of social exclusion topic, as the territorial distribution of this phenomenon still hasn't been dealt with on a national scale, although it reflects one of the traits of Lithuanian society.

The process of the present research involved analysis of statistical databases, scientific sources and legislation documents. The paper deals with the diversity of family concept interpretations and the situation of family institution in Lithuania. A brief enumeration and short

description of the main political, economic, social and cultural causes of social family exclusion are presented, together with the factors facilitating the social coverage of families, emphasizing not only material aid, but also the development of services directed towards families. The principle of institutional cooperation is given a special attention as an expression of society's maturity in fighting with families' social exclusion, also involving the preferences of an individual.

Attention is focused on the analysis of the families' social exclusion territorial expression, based on the 2008 data on characteristic indexes-indicators: social risk families and their children, large families, i. e. families with more than three children, families protecting children, the number of receivers of services at children's day centres. Index selection was limited to the availability of data at the level of local districts. Six cartographic schemes (Figs. 1–6) related to different social indexes show the main trends of the phenomenon under study and its territorial distribution in Lithuania.

A complex evaluation of family exclusion (Fig. 7) was made using the following indexes: social risk families, large families, families protecting children, children in social risk families, protected children – all summarised and expressed per 1 000 inhabitants at the level of separate districts. The territorial distribution shows a relatively problematic area in the northern part of Lithuania (Joniškis, Pakruojis and Pasvalys districts), complemented by separate, mainly peripheral (belonging to a border region) districts such as Rietavas, Šilalė, Pagėgiai, Šakiai, Kalvarija. The complex index of family social exclusion has the highest rates in these areas and reaches 50–60 units, while in the Pasvalys district it is as high as 65.

It is notable that tendencies in regard to family social exclusion are relatively the best in the large cities (Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys, Alytus) and resort towns (Druskininkai, Palanga, Neringa). A complex evaluation revealed much higher rates of family social exclusion in rural territories and in some of the border regions than in cities.

Despite the fact that between 2004 and 2008 the number of excluded families was decreasing in most districts, Lithuania's situation is far from brilliant compared to the other EU countries: according to many social indexes, it falls into the list of states with the largest number of families experiencing social exclusion.

Key words: social geography, social exclusion, family, social integration